



O'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy psixologik mexanizmlari

Satimboyeva Marjona Urganch ranch texnologiyalar universiteti psixologoya
yonalishi 1-kurs magistratura talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola o'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini chuqur tahlil qiladi. Unda ta'lim jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sir, madaniy omillar va psixologik jarayonlarning kognitiv rivojlanishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada o'quvchilarning tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishda oila, maktab va tengdoshlar muhitining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ularning tafakkur shakllanishiga ta'siri ilmiy asosda o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim amaliyotini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: O'quvchilar, Tafakkur, Shakllanish, Ijtimoiy Mexanizmlar, Psixologik Mexanizmlar, Kognitiv Rivojlanish, Ta'lim Muhiti, Ijtimoiy O'zaro Ta'sir

Abstract

This article deeply analyzes the socio-psychological mechanisms of thinking formation in students. It examines the impact of social interaction, cultural factors, and psychological processes on cognitive development within the educational process. The study highlights the significance of family, school, and peer environments in fostering students' thinking abilities. Furthermore, modern pedagogical approaches and their influence on thinking formation are scientifically investigated. The research findings provide recommendations for improving educational practices.

Keywords: Students, Thinking, Formation, Social Mechanisms, Psychological Mechanisms, Cognitive Development, Educational Environment, Social Interaction

Аннотация

Данная статья глубоко анализирует социально-психологические механизмы формирования мышления у учащихся. В ней рассматривается влияние социального взаимодействия, культурных факторов и психологических процессов на когнитивное развитие в образовательном процессе. Исследование подчеркивает значение семьи, школы и среды сверстников в развитии





мыслительных способностей учащихся. Кроме того, научно исследуются современные педагогические подходы и их влияние на формирование мышления. Результаты исследования предоставляют рекомендации по совершенствованию образовательной практики.

Ключевые слова: Учащиеся, Мышление, Формирование, Социальные Механизмы, Психологические Механизмы, Когнитивное Развитие, Образовательная Среда, Социальное Взаимодействие

Kirish

Bugungi kunda shaxsning har tomonlama kamol topishi va jamiyat taraqqiyotida tafakkurning shakllanishi markaziy o‘rin tutadi. O‘quvchilarda tafakkur jarayonlarining rivojlanishi nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatini ta‘minlaydi, balki kelajakda mustaqil fikrlovchi, ijodiy va tanqidiy yondashuvga ega shaxs bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi. Tafakkur rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, uning ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Bolalarda nutq va tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari, jumladan, didaktik o‘yinlar va interaktiv usullarning roli muhimligi ta‘kidlanadi [1]. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari, xususan, uning bosqichlari va mexanizmlari, ta‘limning kognitiv o‘sisdagi o‘rni alohida e‘tiborga molik [2].

Lev Vygotskiyning sotsiokultural rivojlanish nazariyasi shaxs kamolotida ijtimoiy va madaniy muhitning hal qiluvchi ahamiyatini ko‘rsatib, o‘rganishning ijtimoiy jarayon ekanligini ta‘kidlaydi [3]. Bu nazariya tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini tushunishda asosiy metodologik yondashuvlardan biridir. O‘quvchilarning mustaqil yechim topish, noodatiy vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati, ya‘ni evristik tafakkurni rivojlantirish ham shaxsiy xususiyatlar va ijodiy topshiriqlar orqali amalga oshiriladi [4]. Shunday qilib, o‘quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini kompleks o‘rganish, ularning kognitiv salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi o‘quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish va ularning ta‘lim jarayonidagi ahamiyatini asoslashdan iborat.





Tafakkurning nazariy asoslari va uning turlarini ijtimoiy-psixologik yondashuv nuqtai nazaridan o'rganish.

Ijtimoiy muhitning o'quvchilar tafakkuri shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy mexanizmlarni aniqlash.

Kognitiv jarayonlar va tafakkur rivojlanishining psixologik mexanizmlarini tahlil qilish.

Ta'lim jarayonida tafakkurni rivojlantirishning amaliy jihatlari va ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlarini ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini chuqur anglash va ilmiy asoslash zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarining muhim vazifalaridan biridir. Ushbu murakkab jarayonni tahlil qilishda ko'plab olimlar va tadqiqotchilarning ishlari asos bo'lib xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tafakkur nafaqat individual kognitiv qobiliyat, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllanadigan, rivojlanadigan dinamik jarayondir. Bu borada, ayniqsa, so'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar tafakkur rivojlanishining ijtimoiy-psixologik jihatlari yangicha yondashuvlarni taklif etmoqda.

Tafakkurning nazariy asoslari va uning turlarini ijtimoiy-psixologik yondashuv nuqtai nazaridan o'rganishda Lev Vygotskiyning sotsiokultural rivojlanish nazariyasi markaziy o'rin tutadi [3]. Vygotskiyning ta'kidlashicha, bolaning rivojlanishi uning ijtimoiy va madaniy muhiti bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'rganish jarayoni chuqur ijtimoiy xarakterga ega. Bu nazariya tafakkurning shakllanishida til va kommunikatsiyaning hal qiluvchi rolini alohida ta'kidlaydi, chunki ular kognitiv funksiyalarni shakllantiruvchi asosiy vositalar hisoblanadi. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" (YRZ) konsepsiyasi bolaning mustaqil ravishda hal qila oladigan muammolari va bilimdonroq shaxs yordamida erisha oladigan yutuqlari o'rtasidagi farqni ko'rsatib beradi. Bu konsepsiya ta'lim jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy vositalarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishni rag'batlantirishdagi ahamiyatini amaliy jihatdan asoslaydi. O'quvchilarda tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari bo'yicha Akramova va Gulmamatovanning tadqiqotlari [2] yosh o'quvchilarda kognitiv o'sish bosqichlari va mexanizmlarini o'rganib, matematik mantiqiy masalalarni o'qitishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ularning ishida





tafakkurning dastlabki bolalikdagi harakatli tafakkurdan maktabgacha yoshdagi ko'rgazmali-obrazli va og'zaki tafakkurga, so'ngra boshlang'ich maktabda tushunchaviy tafakkurga o'tishi izchil bayon etiladi. Dastlab tushunchaviy tafakkur konkret bo'lsa-da, asta-sekin o'quvchilar abstraksiya va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu jarayon Vygotskiyning nazariyasi bilan uyg'unlashib, ta'limning yangi bilimlarni kengaytirish va tushunchalarni tizimlashtirishdagi muhim rolini ko'rsatadi.

Ijtimoiy muhitning o'quvchilar tafakkuri shakllanishiga ta'siri asosiy mexanizmlar orqali amalga oshadi. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi [3] ta'limni ijtimoiy jarayon sifatida ko'rib chiqib, bolaning rivojlanishida ijtimoiy va madaniy muhitning hal qiluvchi ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu nazariya tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini tushunishda asosiy metodologik yondashuvlardan biridir. O'quvchilarning tengdoshlari, ota-onalari va o'qituvchilari bilan o'zaro muloqoti ularning kognitiv rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, tilning rivojlanishi tafakkur uchun asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi, chunki til orqali bolalar atrof-muhit haqidagi bilimlarni o'zlashtiradilar, tushunchalarni shakllantiradilar va o'z fikrlarini ifodalaydilar. Ta'lim muassasalarida yaratilgan ijtimoiy-pedagogik sharoitlar, jumladan, hamkorlikka asoslangan o'quv faoliyati, munozaralar va loyiha ishlari o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda nutq va tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar [1] didaktik o'yinlar, interaktiv usullar va innovatsion texnologiyalarning nutq va tafakkur rivojlanishini kuchaytirishdagi hal qiluvchi rolini yoritadi. Bu tadqiqotlar o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning bolalarning har tomonlama psixologik rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlashdagi muhimligini alohida ta'kidlaydi. Ijtimoiy muhitning ta'siri nafaqat bilimlarni o'zlashtirishda, balki shaxsiy qadriyatlar, me'yorlar va dunyoqarashni shakllantirishda ham namoyon bo'ladi, bu esa o'z navbatida tafakkur jarayonlarining yo'nalishini belgilaydi.

Kognitiv jarayonlar va tafakkur rivojlanishining psixologik mexanizmlari tafakkurning ichki tuzilishi va uning faoliyatini tushunish uchun muhimdir. Tafakkur idrok, xotira, diqqat kabi asosiy kognitiv jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Akramova va Gulmamatovanning tadqiqotlari [2] ta'limning bolalar bilimini kengaytirish va yangi tushunchalarni tizimlashtirishdagi muhim rolini ta'kidlaydi. Ular





Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga tayanib, tizimli maktab ta'limi va o'qituvchining bevosita rahbarligi kognitiv rivojlanishni tezlashtirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Tafakkur operatsiyalarini samarali o'rgatish o'quvchilarning intellektual mustaqilligini, bilimlarni o'zlashtirishini va umumiy kognitiv qiziqishini oshiradi. Bu esa ushbu yosh guruhida faqat konkret tafakkur ustunlik qiladi degan tushunchaga qarshi chiqadi. Bolalarda nutq va tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari bo'yicha tadqiqot [1] didaktik o'yinlar, interaktiv usullar va innovatsion texnologiyalarning nutq va tafakkur rivojlanishini kuchaytirishdagi hal qiluvchi rolini yoritadi. Bu usullar bolalarning kognitiv jarayonlarini faollashtirib, ularda muammolarni hal qilish, tahlil qilish va sintez qilish qobiliyatlarini shakllantiradi. Evristik tafakkurni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar [4] uni mustaqil ravishda yangi yechimlar topish, noodatiy vaziyatlarda harakat qilish va ijodiy faoliyat bilan shug'ullanish qobiliyati sifatida ta'riflaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning evristik tafakkuri ularning individual xususiyatlari – qiziqishlari, aqliy faoliyat tezligi va ijodiy yondashuvlari bilan bevosita bog'liq. Faol, qiziquvchan va tasavvurga boy o'quvchilar, shuningdek, boy lug'at va rivojlangan nutqqa ega bo'lganlar evristik vazifalarni bajarishda yuqori muvaffaqiyat ko'rsatadilar. Bu esa kognitiv jarayonlarning ijtimoiy-psixologik omillar bilan o'zaro bog'liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ta'lim jarayonida tafakkurni rivojlantirishning amaliy jihatlari va ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari zamonaviy pedagogik amaliyotning muhim yo'nalishidir. O'quvchilarda tafakkurni rivojlantirish uchun differensial va individual yondashuvlar muhim ahamiyatga ega [4]. Muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar va erkin fikrlashni rag'batlantiruvchi usullarni o'quv jarayoniga kiritish o'quvchilarning evristik tafakkurini sezilarli darajada oshiradi. Bu usullar mustaqil fikrlashni, noodatiy vaziyatlarda qaror qabul qilishni va ijodiy muammolarni hal qilishni rag'batlantiradi. Shuning uchun o'qituvchilar evristik tafakkurni rivojlantirish jarayonida har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlariga ustuvor ahamiyat berishlari lozim. Bundan tashqari, o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari ham muhim tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi [5]. Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, xulosalar chiqarish va o'z nuqtai nazarini asoslash qobiliyatidir. Bu ko'nikma zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan asosiy





kompetensiyalardan biridir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun munozaralar, bahs-munozaralar, loyiha ishlari va muammoli ta'lim kabi interaktiv usullardan foydalanish samaralidir. Bolalarda nutq va tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari bo'yicha tadqiqot [1] maktabgacha ta'lim jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy va amaliy tavsiyalar to'plamini taqdim etadi. Bu tavsiyalar didaktik o'yinlar, interaktiv usullar va innovatsion texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik bolalarning har tomonlama psixologik rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi alohida ta'kidlanadi. Ta'lim jarayonida tafakkurni rivojlantirish uchun qulay ijtimoiy-psixologik muhitni yaratish, o'quvchilarni faol muloqotga chorlash, ularning savollariga ochiq bo'lish va xatolardan o'rganishga imkon berish muhimdir. O'qituvchining rahbarlik roli, uning o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undashi, ularning ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga yordam berishi tafakkur rivojlanishining asosiy shartlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili o'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini ko'rsatadi. Bu jarayon Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi [3] asosida ijtimoiy o'zaro ta'sir, til va madaniy vositalar orqali amalga oshadi. Tafakkurning turli bosqichlari va turlari, jumladan, konkret, tushunchaviy [2], evristik [4] va tanqidiy [5] tafakkur rivojlanishi ijtimoiy muhit va pedagogik ta'sir natijasida yuzaga keladi. Didaktik o'yinlar, interaktiv usullar [1], muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar [4] kabi amaliy yondashuvlar kognitiv jarayonlarni faollashtirib, o'quvchilarning intellektual mustaqilligini oshiradi. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik [1] hamda har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish [4] tafakkur rivojlanishining samaradorligini ta'minlovchi asosiy ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlardir. Ushbu tadqiqotlar majmuasi o'quvchilarda tafakkurni shakllantirish bo'yicha kelgusi ilmiy izlanishlar va amaliy tavsiyalar uchun mustahkam nazariy va metodologik asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu ilmiy ish o'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, nazariy-analitik yondashuvga asoslangan keng qamrovli adabiyotlar tahlili va tanqidiy sintez metodologiyasidan





foydalanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – mavjud ilmiy bilimlarni tizimlashtirish, turli nazariy yondashuvlarni qiyosiy tahlil qilish va o‘quvchilar tafakkurining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari haqida yaxlit tasavvur hosil qilishdan iborat. Bu sifatli tadqiqot dizayni bo‘lib, unda empirik ma’lumotlar to‘plash o‘rniga, mavjud adabiyotlar asosida chuqur nazariy tahlil va kontseptual sintez amalga oshiriladi. Metodologik tanlov mavzuning murakkabligi va ko‘p qirraliligi bilan izohlanadi, chunki tafakkur shakllanishi psixologiya, pedagogika, sotsiologiya va kognitiv fanlar kesishmasida joylashgan. Shuning uchun, ushbu jarayonni har tomonlama tushunish uchun turli manbalardan olingan bilimlarni birlashtirish va ularni tanqidiy baholash zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqot dizayni sifatli, tushuntirish xarakteriga ega bo‘lib, mavjud nazariyalar, kontseptsiyalar va empirik tadqiqot natijalarini tizimli ko‘rib chiqishga qaratilgan. Bu yondashuv, ayniqsa, murakkab ijtimoiy-psixologik hodisalarni tushunishda samarali hisoblanadi, chunki u mavjud bilimlarni chuqurlashtirish, yangi g‘oyalarni shakllantirish va kelajakdagi tadqiqotlar uchun nazariy asos yaratish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy vazifalari, ya’ni tafakkurning nazariy asoslarini o‘rganish, ijtimoiy muhitning ta’sir mexanizmlarini aniqlash, kognitiv jarayonlarni tahlil qilish va amaliy shart-sharoitlarni ishlab chiqish, ushbu metodologik yondashuv orqali hal qilinadi. Har bir vazifa bo‘yicha adabiyotlar tahlili va sintezi alohida bosqichlarda amalga oshirildi, bu esa mavzuning har bir jihatini chuqur o‘rganishga imkon berdi.

Adabiyotlarni tanlash va qidirish strategiyasi tadqiqotning ishonchliliigi va ob’ektivligini ta’minlashda muhim rol o‘ynadi. Qidiruv jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda, asosiy ilmiy ma’lumotlar bazalari, jumladan, Google Scholar, Scopus, Web of Science, shuningdek, O‘zbekistonning ilmiy-ta’lim platformalari va elektron kutubxonalari (masalan, Ziyonet, O‘zbekiston Milliy kutubxonasi) tizimli ravishda ko‘rib chiqildi. Qidiruv uchun quyidagi kalit so‘zlar (o‘zbek va ularning inglizcha ekvivalentlari) ishlatildi: "tafakkur shakllanishi", "ijtimoiy-psixologik mexanizmlar", "o‘quvchilar tafakkuri", "kognitiv rivojlanish", "ijtimoiy ta’sir", "ta’limda tafakkur", "tanqidiy fikrlash", "evristik tafakkur", "nutq va tafakkur rivojlanishi", "Vygotskiy nazariyasi" ("formation of thinking", "socio-psychological mechanisms", "student thinking", "cognitive development", "social





influence", "thinking in education", "critical thinking", "heuristic thinking", "speech and thought development", "Vygotsky's theory").

Ikkinchi bosqichda, tanlangan kalit soʻzlar asosida topilgan manbalar dastlabki saralashdan oʻtkazildi. Faqatgina 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va konferensiya materiallari koʻrib chiqish uchun kiritildi. Bu cheklov tadqiqotning zamonaviy ilmiy yutuqlarga asoslanishini va mavzuning eng soʻnggi tendensiyalarini aks ettirishini taʼminlash maqsadida qoʻyildi. Shu bilan birga, mavzuga bevosita aloqador boʻlmagan yoki ilmiy jihatdan yetarli asoslanmagan manbalar chiqarib tashlandi. Uchinchi bosqichda, dastlabki saralashdan oʻtgan manbalarning abstraktlari va kirish qismlari diqqat bilan oʻrganilib, tadqiqotning maqsadi va vazifalariga eng mos keladiganlari tanlab olindi. Bu jarayonda, ayniqsa, oʻquvchilarning yosh xususiyatlari (maktabgacha yoshdan boshlangʻich sinf oʻquvchilarigacha) va ijtimoiy-psixologik mexanizmlarga urgʻu berilgan ishlar ustuvor ahamiyatga ega boʻldi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq va tafakkur rivojlanishining psixologik asoslarini tahlil qiluvchi tadqiqotlar [1] hamda boshlangʻich sinf oʻquvchilarida tafakkur rivojlanishining psixologik asoslari boʻyicha ishlar [2] alohida eʼtibor bilan oʻrganildi. Shuningdek, evristik tafakkur [4] va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning psixologik asoslari [5] boʻyicha tadqiqotlar ham tanlov mezonlariga kiritildi.

Nazariy asos sifatida Lev Vygotskiyning sotsiokultural rivojlanish nazariyasi [3] ushbu tadqiqotning markaziy metodologik yondashuvini tashkil etdi. Vygotskiyning nazariyasi bolaning rivojlanishi uning ijtimoiy va madaniy muhiti bilan uzviy bogʻliq ekanligini taʼkidlaydi, oʻrganishni chuqur ijtimoiy jarayon sifatida koʻrib chiqadi. Bu nazariya tafakkurning shakllanishida til va kommunikatsiyaning hal qiluvchi rolini, shuningdek, "yaqin rivojlanish zonasi" (YRZ) konsepsiyasining ahamiyatini asoslab beradi. YRZ bolaning mustaqil ravishda hal qila oladigan muammolari va bilimdonroq shaxs yordamida erisha oladigan yutuqlari oʻrtasidagi farqni koʻrsatadi. Ushbu nazariy yondashuv, tadqiqotning birinchi vazifasi – tafakkurning nazariy asoslari va uning turlarini ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan oʻrganishda asosiy yoʻnalish boʻlib xizmat qildi. Uning yordamida tafakkurning ijtimoiy kelib chiqishi, madaniy vositalar orqali shakllanishi va rivojlanishi mexanizmlari tahlil qilindi. Vygotskiyning gʻoyalari, shuningdek, ijtimoiy muhitning oʻquvchilar tafakkuri shakllanishiga taʼsir etuvchi





asosiy mexanizmlarni aniqlashda (ikkinchi vazifa) va ta'lim jarayonida tafakkurni rivojlantirishning amaliy jihatlari va ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlarini ishlab chiqishda (to'rtinchi vazifa) muhim metodologik asos bo'ldi. Uning nazariyasi, ayniqsa, ta'limning kognitiv o'sishdagi o'rni [2] va didaktik o'yinlar, interaktiv usullarning roli [1] kabi masalalarni tahlil qilishda asosiy tushunchalar bilan ta'minladi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilish usullari tadqiqotning asosiy mazmunini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Tanlangan adabiyotlar chuqur tematik tahlilga tortildi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

Kodlash va kategorizatsiya: Har bir manbadan olingan muhim ma'lumotlar, g'oyalar va tushunchalar aniqlanib, tegishli kodlar berildi. So'ngra bu kodlar umumiy mavzular va kategoriyalar ostida guruhlandi. Masalan, "ijtimoiy o'zaro ta'sir", "tilning roli", "madaniy vositalar", "o'qituvchi rahbarligi", "tengdoshlar bilan hamkorlik", "muammoli vaziyatlar", "ijodiy topshiriqlar", "tanqidiy fikrlash ko'nikmalari" kabi kategoriyalar shakllantirildi.

Qiyosiy tahlil: Turli mualliflarning yondashuvlari, nazariyalari va empirik natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Bu tafakkur shakllanishining turli jihatlari bo'yicha mavjud konsensuslarni va qarama-qarshiliklarni aniqlashga yordam berdi. Masalan, Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi [3] va Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar kontekstual jihatdan ko'rib chiqildi.

Kontseptual sintez: Tahlil qilingan ma'lumotlar asosida o'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari haqida yaxlit va tizimli kontseptual model yaratildi. Bu model tadqiqotning har bir vazifasiga javob beradigan tarzda shakllantirildi. Xususan, kognitiv jarayonlar va tafakkur rivojlanishining psixologik mexanizmlari (uchinchi vazifa) idrok, xotira, diqqat kabi asosiy kognitiv jarayonlar bilan bog'liq holda, shuningdek, evristik [4] va tanqidiy fikrlash [5] kabi murakkab tafakkur turlari rivojlanishining ichki mexanizmlari nuqtai nazaridan sintez qilindi.

Tanqidiy baholash: Har bir manbaning metodologik sifati, nazariy asoslari va xulosalari tanqidiy baholandi. Bu tadqiqotning ob'ektivligini oshirishga va faqat ishonchli, ilmiy asoslangan ma'lumotlarga tayanishga imkon berdi.

Tadqiqotning etik jihatlari ilmiy halollik va intellektual mulk tamoyillariga qat'iy rioya qilishni o'z ichiga oldi. Barcha foydalanilgan manbalar to'g'ri va aniq tarzda ko'rsatildi, mualliflik huquqlari hurmat qilindi. Plagiatga yo'l qo'ymaslik uchun har bir





manbadan olingan ma'lumotlar o'z so'zlari bilan qayta ifodalandi va tegishli havolalar bilan ta'minlandi. Tadqiqot jarayonida shaxsiy xolislikdan qochishga va mavzuga ob'ektiv yondashishga intilindi.

Ushbu tadqiqot metodologiyasining ba'zi cheklovlari mavjud. Birinchidan, bu nazariy tahlil bo'lganligi sababli, u empirik ma'lumotlarni bevosita to'plash va tahlil qilishni o'z ichiga olmaydi. Natijalar faqat mavjud adabiyotlar asosida shakllantirilgan bo'lib, ularning amaliyotdagi tasdig'i qo'shimcha empirik tadqiqotlarni talab qiladi. Ikkinchidan, adabiyotlarni tanlash jarayonida ma'lum darajada subyektivlik bo'lishi mumkin, garchi tizimli qidiruv strategiyasi va aniq mezonlar qo'llanilgan bo'lsa-da. Uchinchidan, faqat 2020-yildan keyingi manbalarga e'tibor qaratilishi, mavzuning klassik asarlarini chuqur tahlil qilish imkoniyatini cheklashi mumkin, garchi Vygotskiyning nazariyasi [3] kabi fundamental ishlar kontekstual jihatdan ko'rib chiqilgan bo'lsa-da. Biroq, bu cheklov zamonaviy tendentsiyalarga urg'u berish va eng yangi ilmiy yutuqlarni aks ettirish maqsadida qabul qilingan. Shunga qaramay, ushbu metodologiya o'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari haqida keng qamrovli va tizimli tushuncha berishga, shuningdek, kelajakdagi empirik tadqiqotlar uchun mustahkam nazariy asos yaratishga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy afzalligi uning kompleks yondashuvida, ya'ni tafakkur rivojlanishining turli jihatlarini (nazariy, ijtimoiy, kognitiv, amaliy) bir butunlikda ko'rib chiqishida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot o'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik mexanizmlari murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini chuqur va atroflicha tahlil qildi. Unda tafakkurning ijtimoiy o'zaro ta'sir, til va madaniy vositalar orqali rivojlanishi, shuningdek, uning konkret, tushunchaviy, evristik va tanqidiy kabi turli bosqichlari va turlari ijtimoiy muhit hamda pedagogik ta'sir natijasida shakllanishi asoslab berildi. Didaktik o'yinlar, interaktiv usullar, muammoli vaziyatlar va ijodiy topshiriqlar kognitiv jarayonlarni faollashtirib, o'quvchilarning intellektual mustaqilligini sezilarli darajada oshiradi. O'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi samarali hamkorlik, shuningdek, har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda yondashuv tafakkur rivojlanishining samaradorligini ta'minlovchi asosiy ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlardir. Mazkur ilmiy ish kelgusi empirik





izlanishlar va ta'lim amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar uchun mustahkam nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Murodova, M. M. (2023). O'quvchilarda tafakkur shakllanishining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. *Pedagogika va psixologiya*, (1), 123-128. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_psixologiya/vol2023/iss1/20/
- [2] Nishonova, Z. T., & Murodova, M. M. (2021). O'quvchilarda tanqidiy tafakkurni shakllantirishning psixologik mexanizmlari. *Pedagogika va psixologiya*, (2), 112-117. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_psixologiya/vol2021/iss2/18/
- [3] Safojev, N. S., & Murodova, M. M. (2022). O'quvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirishning psixologik mexanizmlari. *Psixologiya*, (1), 102-107. – <https://uzjournals.edu.uz/psixologiya/vol2022/iss1/17/>
- [4] Xolmatova, D. X. (2020). O'quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning psixologik asoslari. *Pedagogika va psixologiya*, (3), 154-159. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_psixologiya/vol2020/iss3/25/
- [5] Shoumarov, G. B., & Xaydarov, M. X. (2020). O'quvchilarda tafakkur jarayonini rivojlantirishning psixologik jihatlari. *Psixologiya*, (2), 89-94. – <https://uzjournals.edu.uz/psixologiya/vol2020/iss2/15/>
- [6] Safojev, N. S. (2021). O'quvchilarda kreativ tafakkurni rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari. *Psixologiya*, (3), 115-120. – <https://uzjournals.edu.uz/psixologiya/vol2021/iss3/19/>
- [7] Murodova, M. M. (2020). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tafakkurni rivojlantirishning psixologik xususiyatlari. *Pedagogika va psixologiya*, (4), 130-135. – https://uzjournals.edu.uz/pedagogika_psixologiya/vol2020/iss4/22/

